

Na pragu besedila, učbenik za slovenski jezik v 2. letniku gimnazij, strokovnih in tehniških šol

Učbenik *Na pragu besedila 2* avtoric dr. Martine Križaj Ortar, dr. Marje Bešter, Marije Končina, Mojce Poznanovič in Mojce Bavdek je namenjen učencem 2. letnika gimnazij, strokovnih in poklicnih šol in predstavlja nadaljevanje učbenika *Na pragu besedila 1* za 1. letnik omenjenih šol. Izšel je pri založbi Rokus z letnico 2000. Učbenik ustreza novemu učnemu načrtu in je bil po navedbi avtoric uspešno preizkušen v vzorčnih razredih srednjih šol v šolskem letu 1999/2000.

Komplet sestavljajo učbenik, delovni zvezek z rešitvami vaj, priročnik za učitelje, ki poleg metodičnih napotkov vsebuje še rešitve vaj v učbeniku in delovnem zvezku, in videokaseta. Knjige so oblikovane privlačno, niso predebele, vsebujejo barvne fotografije in domiselne ilustracije. Kostje Gatnika, ki spominjajo na stripovske situacije. Zdi se, skratka, da so si avtorice in urednica Andreja Ponikvar zadale za cilj, da z učnimi pripomočki tudi pri pouku materinščine stopijo v korak s časom, da naredijo gradivo učencem privlačno in tako tudi z učbeniškim gradivom pripomorejo k boljši splošni podobi materinščine kot učnega predmeta. Komplet naj bi učencem približal na eni strani pisano, na drugi pa tudi govorno besedo, saj vsebuje tudi videokaseto s posnetimi pogovori. Pri učencih naj bi to vplivalo na zavedanje, da pisati ni isto kot govoriti, da tako v govoru kot v pisanju obstajajo zakonitosti, ki pa se jih da naučiti. V učbeniku so zbrana splošno sporazumevalna besedila (nobenih umetnostnih), ki so aktualna celo do te mere, da se v Delu objavljeni naslov z Olimpijskih iger leta 2000 v Sydneyu pojavi septembra istega leta že v razredu (Delovni zvezek str. 101 — vaje s frazemi).

Pričujoči učbenik je alternativa učbeniku *Slovenski jezik in sporočanje* Jožeta Toporišiča. Glede na Toporišičev učbenik, ki že na prvi pogled bolj kot na učbenik za srednje šole spominja na učbenik za univerze, je obravnavane snovi manj, bistveno bolj je prilagojena naslovniku. Vidi se, da avtorice poznajo tako pouk jezika v srednjih šolah, kakor tudi njegove neposredne rezultate, ki so vse prej kot spodbudni, ter skušajo na eni strani snov učencem in učiteljem približati s človeku prijazno obdelavo gradiva, na drugi strani pa pri pouku slovenščine pridobljena znanja spraviti v praktično rabo.

Avtorice poudarjajo, da novi pouk temelji na transakcijski, ne na transmisijijski metodi. Dijak naj o snovi razmišlja in naj se skuša sam prikopati do bistvenih sklepov, saj avtorice pravijo: »*Od dijakov ne zahtevamo dobrednega obnavljanja učbeniškega besedila in naštevanja primerov (ne sprašujemo jih po definicijah obravnavanih pojmov)*« (str. 4, Priročnik za učitelje). Obravnava snovi v knjigi in delovnem zvezku je resnično zastavljena tako, da je dijak z vprašanji, ki temeljijo na analizi gradiva, vođen do odkrivanja bistva, od lažjega k težjemu, od posameznega k splošnemu. Vsaka posamezna enota sestoji iz treh delov, uvoda, obravnavane nove snovi v učbeniku in vaj za utrjevanje, ponavljanje in tvorjenje v delovnem zvezku. Didaktično je gradivo vzorno pripravljeno v skladu z

vodili sodobne didaktike poučevanja jezika, da je jezik predvsem sredstvo sporazumevanja in da vedno poteka z določenim namenom.

Učbenik se deli na dva sklopa, Besede in Obravnava besedilnih vrst. Prvi sklop, Besede, vključuje naslednja poglavja: Kaj je beseda, Poimenovalne vloge besed, Pomen besed, Pomenska razmerja med besedami, Slogovna vrednost besed, Izvor besed, Tvorjenost besed, Tvarna stran besed (izgovorjenih in izpisanih), Oblikovna stran besed (besedne vrste), Frazemi, Vede, ki preučujejo besede, Jezikovni priročniki.

V poglavju Poimenovalne vloge besed je predstavljeno vodilo, funkcijska, pragmatična perspektiva. Besed ne delijo samo na polnopomenske in slovnične besede, tem sta dodani še dve kategoriji, naklonske besede, ki poimenujejo razmerje do predmetnosti, ter kazalne besede, ki kažejo na predmetnost iz konteksta (torej deiktčni zaznamovalci). Teoretično ozadje te teorije je podano v priročniku za učitelje (str. 9). Zastavlja se vprašanje, zakaj se pri kazalnih besedah kot različica deiktikov, ki so tipični za besedilo v okoliščinah izjavljanja, ne omenjajo anaforični znaki, kar večinoma postanejo deiktiki pri besedilnem navezovanju, če se sklicujemo na splošna besediloslavna spoznanja, ki jih povzemajo tudi nekateri slovenisti (prim. O. Kunst Gnamuš, M. Stabej, V. Gorjanc). Dodatno zmedo v tem poglavju ustvarja tudi pomanjkanje konteksta, kazalne besede v učbeniku namreč niso prikazane na besedilu, ampak v posameznih povedih. Tako ne moremo z gotovostjo trditi, da tisto, kar avtorice označijo kot kazalne besede, niso anaforični zaznamovalci (če si jih seveda ne predstavljamo v njihovi primarni, dialoški rabi), saj v iz konteksta iztrganih povedih ne moremo ločevati med eno in drugo rabo. V delovnem zvezku s primerno izbranim besedilom te dileme ni, v širšem kontekstu so izbrane samo kazalne besede, tako da učenci glede rabe niso v zadregi. Pomanjkanje konteksta pa je opazno samo v omenjenem poglavju. Pragmatično načelo obravnave izrekov v položaju izrekanja ali širšem besedilu je v drugih poglavjih dosledno zastopano.

V poglavju Pomen besed se dijake navaja na rabo slovarja in ločevanje funkcijskih zvrsti ter opozarja na zaznamovanost besed. Tu avtorice nočejo le poučevati, ampak bi rade predvsem vzgajale. Odnos do prevzetih besed je strogo normativen. Nikjer ni omenjeno, da je lahko tujka tudi izraz kulture in izobraženosti piščoega oziroma govorečega.

Poglavje Tvarna stran besed prinaša ločevanje med branjem in pisanjem. Sledijo poglavja pravorečja in pravopisa. Pravopis je natančno obdelan in prinaša dobre vaje za rabo velike začetnice. Sledi poglavje Oblikovna stran besed, kjer so predstavljene posamezne besedne vrste, ki so v uvodu osmišljene s pomenskimi lastnostmi in tipično vlogo v stavku. V priročniku avtorice opozarjajo, da gre za ponavljanje tega, kar učenci že vedo iz osnovne šole. Poglavje Besedne vrste prinaša kar nekaj novosti: povedkovnik je po pravici obravnavan pod črto in ni enakovreden pridevniški in samostalniški besedi, saj gre predvsem za funkcijo. V poglavju Samostalniška beseda pri pregledu sklanjatev ugotovimo, da je izginila 4. sklanjatev, ki se pojavlja kot 1. pridevniška sklanjatev (v drugo pridevniško sklanjatev spadajo pridevniki s končnico nič), in vsebuje opombo, da posamostalne pridevnike sklanjamo po pridevniški sklanjavi. Prav tako v učbenikih ni nekoliko iracionalne 2. srednje sklanjatve. Predvsem izjeme v sklanjavi so smiselno skrčene v skladu z rabo v živem jeziku: izginili so dolgi sezname starinskih izjem pri sklanjanju, posebej pa so obdelane besede, ki govorcem povzročajo največ zadrege, npr. samostalniki v srednjem spolu, sklanjatev samostalnikov *gospa, mati, hči*.

Morda je največja novost za srednje šole obravnava glagola; v skladu z moderno funkcijsko shemo tudi v srednješolskem učbeniku srečamo pojme, kot so vezljivost oziroma valenca ter vršilec dejanja, nosilec stanja. Pri glagolu *dati* naj bi učenci razmišljali tudi o univerzalnosti dopolnil v različnih jezikih.

Od besednih vrst po novosti učbeniške obravnave izstopa še članek. Pragmatično-funkcijski pristop na podlagi analize besedila v primerjavi s strukturalnim odpira nove možnosti. Članek je razložen kot naklonska beseda, ki izraža poročevalčevo razmerje do stvarnosti. V tej definiciji sicer niso zajeti vsi obstoječi členki, a gotovo je razmerje, ki ga označujejo v besedilu, za rabo dijakov opisano

bolje kot v nepregledni delitvi na 14 razredov v Toporišičevi Slovenski slovnici 1976, ki se kot priporočena še ohranja v SS 2000.

Poglavje o besedi se zaključuje s frazemi. Sledi še pregled ved, ki preučujejo besede, in opis jezikovnih priročnikov. Obravnava besedilnih vrst prinaša poglavja Pogajalni pogovor, Referat, Poročilo, Reportaža, Življenjepis, Javno obvestilo, Uradno potrdilo, pooblastilo, izjava. Besedilne vrste, ki jih spoznavajo, naj bi bili učenci (razen javnega obvestila) tudi sposobni tvoriti. Besedilne vrste, ki so (tudi) govorne, so posnete na videokaseti, in sicer tam najdemo pogajalni pogovor, poročilo, reportažo in nekaj javnih obvestil. Videokaseta kot didaktični pripomoček za slovenski jezik je novost, ki smo si je dolgo želeli. Upamo, da jo bodo učitelji pri pouku uporabljali. Navodil, kako naj to storijo, in vaj, ki sledijo, je v priročniku, učbeniku in delovnem zvezku dovolj.

Pohvaliti je treba dejstvo, da so avtorice med besedilne vrste vključile tudi pogajalsko sporazumevanje. Kot pravijo, je od posnetih besedil to edino neavtentično, torej zrežirano, kar pa ne moti, saj je izredno težko s privolitvijo pogajalcev dobiti posnetke resničnih, avtentičnih pogajanj. Problemi, na katere velja opozoriti, so predvsem terminološki: zastavlja se vprašanje, zakaj je v učnem načrtu in posledično v učbeniku prevladal termin pogajalni pogovor — v slovenskem pragmatičnem jezikoslovju se uporablja termin pogajalski govor oziroma sporazumevanje (prim. O. Kunst Gnamuš), tisto, kar imamo pred seboj, pa je — čisto enostavno — pogajanje kot besedilna vrsta. Terminološko zadrego avtoric je slutiti tudi iz definicije pogajanja oz. pogajalnega govora v učbeniku: »sogovorca usklajujeta svoji mnenji — če pri tem vsak malo popusti, lahko skleneta dogovor/sporazum« (str. 97). »Kadar se pogovarjamo, sogovornu pogosto sporočimo svoje mnenje o čem; to mnenje mu po navadi tudi utemeljimo/pojasnimo.« (str. 97). Ne pogajamo se samo o mnenjih, pogajanja potekajo prav na vseh ravneh in predmet pogajanj je navsezadnje lahko tudi to, kdo bo imel besedo. Preden govorca skleneta dogovor, se morata strinjati oziroma doseči soglasje, šele potem se lahko dogovarjata. Beseda *sporazum*, ki jo SSKJ sicer navaja kot sinonim za *dogovor*, je v istem priročniku vezana predvsem na kontekst pravnih oseb in kot tako jo rojeni govorci tudi razumemo, predvsem na podlagi zdaj že zgodovinskih besednih zvez, kot je npr. *samoupravni sporazum*. Za oznako rezultata pogajanj je v danih okoliščinah manj primerna kot beseda *dogovor*. Naslednja dilema je izbira med *utemeljimo/pojasnimo*. Tudi ta dva glagola sta po presoji SSKJ v drugi navedeni rabi sinonima, rojenemu govorcu pa gotovo vzbujata zelo različne asociacije že zaradi raznorodnosti omenjenim glagolom sorodnih samostalniških besed *temelj* in *pojasnilo*. Utemeljevanje se je tudi v učbeniku bolje prijelo, saj v priročniku za učitelje beremo, da v delovnem zvezku sledijo vaje iz utemeljevanja. V njihovem okviru se obravnava vzročno-posledična razmerja med povedmi. Na tem mestu pogrešamo predvsem omembo dopustno-protivnih razmerij v jeziku, ki so v pogajalskem sporazumevanju še pogostejša kot vzročno-posledična. Povsem zanemarjene pa so tudi pragmatične vloge, kot npr. moč pogajalca, kar bi bilo vendarle treba omeniti dijakom: v danem pogajanju samo dobra volja ravnatelja omogoči dijaku, da se pogaja o ohranitvi statusa, saj bi mu lahko ravnatelj glede na svojo institucionalno moč status vrhunskega športnika odvzel pri prči, ko je dijak začel odstopati od pogojev, ki veljajo za ohranitev tega statusa.

Pri obravnavi besedil prevladuje naslednja oblika vaj: dijaki določajo dele besedila, ugotavljajo njihovo vsebino in besedila tvorijo. S te strani učenik odgovorja na anketo o funkcijski pismenosti Slovencev in skuša dijake pripraviti na odkrivanje bistvenih podatkov v besedilu. Kljub temu pa se učbenik, kot že naslov pove, ustavi na pragu besedila, česar si avtorice najbrž niso zadale za cilj. Avtoricam gre predvsem za vsebino in zunanjo zgradbo besedila, ne pa za njegovo notranjo sestavo, saj besedilni mehanizmi, kot so kohezija, koherenca, anafora, povezovalci, niso niti omenjeni. Na tem mestu bi kot zgled lahko omenili priročnik Drugačna šola avtorjev M. in B. Wambach (DZS, 1999), ki razlago teh pojmov vsebuje in predvideva, da bi se na kohezijo in koherenco ter posledično na anaforične in deiktične znake opozarjalo že v osnovni šoli, seveda prilagojeno starosti učencev. Avtor tega poglavja M. Wambach gradivo črpa iz francoskih virov, ki so nastajali že ob koncu sedemdesetih in v začetku osemdesetih let preteklega stoletja, torej pred več kot 20 leti, in se od takrat dalje uspešno uporabljajo v šolah.

Avtoricam je kljub zgornjim pripombam treba priznati, da so naredile veliko, saj so končno tudi srednješolci za materinščino dobili moderen učbenik. Pri tem tudi niso pozabile na učitelje, katerim so namenile priročnik. Ta je skrbno izdelan, do ure natančno razmeji obravnavano snov in poleg didaktičnih navodil vsebuje tudi teoretične postavke. Vidi se, da avtorice dobro poznajo dejansko stanje v slovenistični stroki in se zavedajo, da je prehod v pragmatično-funkcijski sistem, na katerem temelji novi učbenik (in ki je pri poučevanju jezikov v svetu sicer že dolgo uveljavljen), v strogo strukturalistično naravnano slovenističnem okolju težko izvesti čez noč. Upamo, da bodo v tej smeri nadaljevale še z učbenikoma za 3. in 4. letnik.

Mojca Schlamberger Brezar

Filozofska fakulteta v Ljubljani